

Četrto stoletje oblasti in četrto stoletje osame

Bogdan Sajovic, foto: wikimedia.org, arhiv Demokracije

V Beogradu je umrla vdova nekdanjega predsednika Jugoslavije Josipa Broza Tita Jovanka Broz. Četrto stoletje vpliva je končal padec v nemilost in potem v osamo, v kateri je nekdanja predsednikova žena ostala praktično trideset let.

Bodoča »prva dama« socialistične Jugoslavije se je rodila 7. decembra 1924 v vasi Pečane v Liki na Hrvaškem. Imela je brata in dve sestri, zlasti z mlajšo Nado sta ostali vse življenje tesno povezani. Krščena je bila na ime Jovanka Budisavljević v tamkajšnji srbski pravoslavni cerkvi. V revnem okolju Like so imeli komunistični agitatorji kaj lahko delo pri novačenju simpatizerjev v svoje vrste in Jovanka se je s sedemnajstimi leti pridružila Zvezi komunistične mladine Jugoslavije.

Mlada partizanka v Liki Izbruh druge svetovne vojne je vso družino pognal v partizane. Po propadu Kraljevine Jugoslavije se je na Hrvaškem na oblast zavihlala skrajna nacionalistična struja ustašev, ki so si za cilj zadali »etnično čisto« Hrvaško in pravoslavci srbskega rodu, kot so bili Budisavljevići, so bili glavna tarča nameravanega etničnega čiščenja. Po ustaškem načrtu naj bi tretjino pravoslavcev bolj ali manj prisilno pokatoličani (kar je v nasprotju s katoliško cerkveno doktrino, ki prisilnega pokatoličevanja ne samo ne odobrava, ampak ga ima pravzaprav za ničnega), tretjino naj bi jih izgnali s hrvaškega ozemlja in tretjino preprosto pobili. Veliko srbskega prebivalstva na območjih etničnega čiščenja je zato pobegnilo s svojih domov in se pridružilo protiustaškim gverilskim formacijam. Budisavljevići, kot levičarsko usmerjeni, so se zato raje zatekli v vrste komunističnih partizanov kot v lokalne srbske nacionalistične odrede četniškega vojvode Djujića. Jovanka in člani njene družine so tako sodelovali v partizanskem gibanju praktično od prvih dni vojne in v vrstah liške brigade so se borili po Liki in v Bosni, medtem ko je bil njihov dom v Pečanih požgan. V bojih sta padla njen oče in brat, Jovanka je bila ranjena v nogo, pozneje pa se je nalezla še tifusa, ki je precej pogosto kosil v partizanskih vrstah. Med okrevanjem se je priučila za higieničarko, opravljala pa

je tudi dolžnost politične komisarke vojne bolnišnice.

V Brozovi osebni službi Kdaj točno je spoznala svojega bodočega moža Josipa Broza, ni znano, saj različni viri navajajo različne datume in priložnosti. Po eni različici naj bi se bila spoznala že v Drvarju leta 1944, ko naj bi bila Jovanka kot »partizanka Mara« pripadnica štabnih enot, ki so varovale Broza, da je lahko pobegnil pred nemškim desantom. Po drugi različici sta se spoznala kasneje, leta 1945, ko je bila izbrana med skupino mladih partizank, ki naj bi prevzele različne naloge v gospodinjstvu Broza, ki je bil tedaj dejansko že šef države. Do novembra 1945 je bil šef države še vedno kralj Peter II. oziroma v njegovem imenu regentstvo, potem pa je formalno mesto šefa države opravljal predsednik predsedstva narodne skupščine dr. Ivan Ribar. Broz je bil tedaj predsednik vlade in hkrati obrambni minister pa še generalni sekretar partije in vrhovni poveljnik oboroženih sil. Funkcija predsednika Jugoslavije je bila ustanovljena šele leta 1953 in šele tedaj je postal Broz tudi formalnopravno šef države.

Jovanka naj bi bila tako prevzela nadzor nad higieno osebja, rezidence in kuhinje Josipa Broza in se počasi usidrala v Brozovem notranjem krogu. Iz vojne je Jovanka prišla s činom majorke (kasneje so jo povišali v podpolkovnico) in bila nosilka več odlikovanj, med drugim partizanske spomenice 1941.

Na novem komunističnem dvoru je bila Jovanka sprva samo nameščenka, saj je romantično zvezo Broz še vedno vzdrževal (od svoje družine je bil bolj ali manj odtujen) s svojo medvojno tajnico Davorjanko Paunović, ki pa je bolehal za tuberkulozo in maja 1946 za posledicami tudi umrla.

Prva dama Jugoslavije Jovanka, ki je počasi krepila svoj vpliv, se je po smrti Paunovićeve začela tudi osebno približevati Josipu Brozu. Med njima je bilo sicer dvaintrideset let razlike v starosti, a zdi se, da to ni motilo ne enega ne drugega. Broz je v prvih letih po prevzemu oblasti počasi dobival

Jovanka Budisavljević kot mlada partizanska oficirka med drugo svetovno vojno

Jovanka Budisavljević je bila med vojno ranjena in se je tudi nalezla tifusa.

vedno bolj »monarhične« popadke in se začel odmikati od sivega »muštra« stalinistične Sovjetske zveze. Urejati si je začel poletne in zimske rezidence, lovska posestva, »privatiziral« si je nekdanji elitni turistični resort na Brionih, graditi je začel razkošno jahto, s svojimi dvorjani so se začeli izmenjavati razkošna darila (ki so jih nakradli ali izsilili od drugih), skratka, skupaj s pajdaši so prevzeli bolj ali manj vse navade »gnilih monarhov« in jih začinili še s primitivizmom povzpeticov. Končno se je Broz odločil, da mu manjka še lepa mlada žena, ki bo opravljala dolžnosti »prve dame« na državnih obiskih, in za to vlogo si je izbral Jovanko. Po spominih nekaterih iz tedanjega notranjega kroga je kasneje svoj odločitev za Jovanko pojasnil s tem, da je bila pač »pri roki«. Tedaj je omenil, da je bil pri skoraj šestdesetih letih starosti že malce prestar, da bi znova hodil na randije, sploh pa ni imel časa za romance zaradi »svojega predanega dela za ljudstvo«. Jovanka pa je bila tam, že tako ali tako je vodila velik del gospodinjstva, bila je torej utečena, bila mu je tudi všeč, ker je bila mlada in čedna, bila je partizanka in tudi popolnoma predana, razlika v letih je očitno ni motila, zakaj torej ne ona. Seveda pa je tudi

Jovanka v tistem času naredila vse, da bi bila čim bolj pri roki. Po hudi operaciji, ki jo je imel Broz leta 1947, in med njegovim okrevanjem je bila ves čas v bližini in po spominih sodobnikov tudi kasneje, ko so potekale dolge konference, nikoli ni šla spat ne glede na to, kako dolgo so trajale, vedno je bila nekje v bližini, pripravljena, da takoj organizira prigrizek, pijačo, karkoli bi bilo potrebno. Ni znano, ali je šlo za njeno ambiciozno in preračunljivo željo, da bi si priborila podoben položaj, kot ga je imela nekoč Davorjanka Paunović, se pravi ljubimke in zaupnice, ali pa je bila to preprosto popolna predanost Brozu, ki so jo mnogi v tistem času imeli za samoumevno.

Vsakršno dvorjenje, če ga je sploh kaj bilo, pa tudi poroka sama, je bilo skrito pred očmi javnosti. Poroka je bila zelo osebna, z malo gosti in se je zgodila aprila 1952. Brozova priča je bil šef tajne policije Aleksandar Ranković, Jovankina priča pa general Ivan Gošnjak, namestnik obrambnega ministra (Broz je bil do leta 1953 tudi obrambni minister) in hkrati namestnik vrhovnega poveljnika.

Angel ali demon Jovanka je kljub poroki ostala bolj ali manj skrita očem javnosti še skoraj celo leto, vse do uradnega obiska zunanjega ministra Velike Britanije Anthonyja Edna. Tedaj je bila predstavljena kot prva dama Jugoslavije, vse skupaj pa se je približno ujemalo z Brozovim prevzemom predsedniške funkcije.

Četrto stoletje je Jovanka Broz opravljala vlogo »prve dame« socialistične Jugoslavije in sodobniki so na to obdobje zapustili kup nasprotnih si pričevanj. Vsa ta pričevanja iz prve ali pa v skrajnem primeru iz dobro obveščene, popolnoma zanesljivega vira iz druge roke so seveda pisci spominov prodajali kot suho zlato.

Po nekaterih vezijah teh spominov je bila Jovanka popolno bitje. Skromna in tiha, pametna in (samo)izobražena, intelektualno ►

Josip in Jovanka Broz, dosmrtni predsednik socialistične Jugoslavije in njegova žena

Broz si je »omislik« ženo predvsem zato, ker je menil, da to spada k položaju.

Razkošje je bilo za predsedniški par Broz nekaj samo po sebi umevnega, plačevali pa so ga drugi. Ladja Galeb je po razpadu Jugoslavije začela propadati.

► zvedava. Prijetna sogovornica, ki ji je bilo skoraj odveč oziroma neprijetno, kadar je morala igrati vlogo prve dame pod žarometi. Ta pričevanja jo kažejo kot osebo, ki se je žrtvovala, da bi kar najbolj ugodila predsedniku in soprogu, za to pa ni zahtevala posebnih nagrad, ampak samo dolžno spoštovanje. Bila naj bi dobrohotna do osebja rezidenc in pogosto je prisluhnila njihovim vsakdanjim problemom ter bolj ali manj samo tedaj izkoristila svoj vpliv pri Brozu, da so se ti problemi ugodno rešili. Bila naj bi tudi, če že ne vzvišena, pa vsaj indiferentna do bogastva in razkošja rezidenc; pravzaprav ji je bilo vse to razkošje odveč in ga je sprejemala pač zato, ker je spadalo k funkciji, brez želje, da bi se osebno okoristila.

Druga pričevanja, precej pogostejša in obsežnejša kot prva, pa kažejo drugačno sliko. Po njih je bila Jovanka skrajno neprijetna oseba, arogantna, groba in primitivna. Mnogi nekdanji »dvorjani« so v svojih spominih zapisali, da je pila kri vsem v svoji okolici, in sicer od Broza navzdol. Nad nižjimi uslužbenci se je znašala, jih žalila in dobesedno spravljala v jok, odpuščala zaradi najmanjše kaprice ali pa kar brez razloga in se nasploh trudila, da bi naredila svoji okolici življenje kar se da neprijetno. Proti pomembnejšim dvorjanom, zlasti tistim, ki so imeli tudi pomembne funkcije zunaj tega dvornega okoliša, sicer ni mogla biti tako neposredno surova, zato pa je bila izredno spletkarska in je marsikomu, če že ne uničila, pa vsaj otežila kariero. Jovanka naj bi si bila tako organizirala svoj lastni krog

Spomini nekdanjih dvorjanov na Jovankino vlogo in osebnost kažejo diametralno nasprotno sliko.

lizunov in karieristov ter jim pomagala z vplivom, ki ga je imela na predsednika, in s tem sodelovala v mnogih notranjih dvornih bojih za moč in oblast. Ta druga pričevanja tudi kažejo Jovanko Broz kot izredno nečimrno in egocentrično osebo, ki je bila morda res vzvišena nad razkošjem, ki jo je obkrožalo, vendar ne zato, ker bi ji bilo neprijetno zaradi njega, pač pa zato, ker po njenem mnenju takšno razkošje njej kot predsednikovi ženi preprosto pripada in pač mora biti tam. Ni je zanimalo kako, biti mora in pika. Poleg tega naj

bi bila tudi protežirala svoje sorodstvo, predvsem svojo mlajšo sestro, in mu pridobila različne izjemne privilegije, med drugim dostop do državnih rezidenc, kjer sicer niso imeli kaj iskati.

Intrigantka ali žrtev Tako kot njena osebnost v spominih sodobnikov sta različna tudi njeno politično (ne)udejstvovanje in vpliv. Glede na »pozitivne spomine« je bilo edino Jovankino politično udejstvovanje tedaj, ko je delila z Brozom različne tegobe, občasno dala kakšen nasvet, sicer pa se v politiko in kadrovanje ni spuščala. Še njene usluge in male intencije naj bi bile samo za reševanje osebnih problemov nameščenec, nikoli pa v zvezi s kakšnimi kariernimi zadevami ali političnimi kadrovanji. Drugi, precej pogostejši »temni spomini« na Jovanko, pa kažejo ravno nasprotno sliko. Šlo naj bi za prvorazredno politično spletkarko, ki se je vtikala v vse in vsakogar, za dosego ciljev svojega kroga lizunov pa uničevala kariere drugih. Včasih pa, ko se ji je zazdelo,

da kdo ni dovolj spoštljiv do nje oziroma ji je bil preprosto antipatičen, in uporabila ves svoj vpliv, da mu je zagrenila življenje.

Seveda pa je treba ta pričevanja (pozitivna in negativna) jemati s pridržkom in z zavedanjem, da stvari niso bile samo črno-bele. Bile so sive, nekaj tega in nekaj onega.

Ne smemo pozabiti, da so bili prav vsi pisci teh spominov v prvi vrsti karieristi, saj drugače nikakor ne bi prišli v bližino Brozovega dvora. Seveda so se v svojih spominih slikali kot ultrasposobne, predane, strokovne osebnosti, ki so jim bile na umu noč in dan samo koristi in blaginja naših narodov in narodnosti. Jasno, kako pa se bo oseba drugače slikala v svoji lastnih spominih? Bo pisala, koga vse je spodrinila na svojem vzponu do dvora? In potem ko so bili tam, so se pač priključili tej ali drugi kliku. Nekateri Jovanki, nekateri njenim nasprotnikom. Jovankina je na koncu izgubila. In ker je bila Jovanka nato dve desetletji v politični nemilosti, poraženici njenega kroga niso imeli niti možnosti pisati političnih spominov. Zaradi tega je pozitivnih spominov na Jovanko zelo malo, nekateri iz njenega kroga so umrli, preden so lahko napisali »svojo resnico«, drugi pa so v desetletjih, ki so sledila, preprosto naredili križ čez vse skupaj in se spominov niso niti lotili. Zmagovalci v tem notranjem boju pa so seveda v svojih spominih čimbolj osvinjali nasprotno stran in zaradi tega je Jovanka Broz večinoma opisana kot skrajno negativna oseba. V bistvu so šli nasprotniki Jovanke še nekoliko dlje, pripisali so ji, da je bila tuja agentka, in celo

Stane Dolanc je igral aktivno vlogo pri padcu Jovanke Broz v nemilost.

to, da jo je že leta 1945 nastavila Stalinova tajna služba. Takšne govorice so se razširile kmalu po njenem padcu in mnogo ljudi je temu verjelo, kar v paranoični družbi, ki je pogoj za vsako socialistično družbo, ni nič čudnega. In govorice, da je skušala pripraviti dvorni puč in celo atentat na Broza – zakaj pa bi ga, za božjo voljo? Prav poroka z Brozom ji je omogočala vpliv, brez njega je bila popolnoma brez moči. Verjetno pa je res spletkarila, da bi razpostavila svoje ljudi na prava mesta, kar bi ji omogočalo določen vpliv in razkošje tudi pozneje, ko bi Broz umrl, navsezadnje je bil že precej v letih in dobra tri desetletja starejši od nje.

Padec, nemilost in osama Zagotovo lahko rečemo, da se je Jovankin padec začel v začetku sedemdesetih, in sicer iz bolj banalnih razlogov, kot je vohunstvo. Brozu so bile vedno všeč ženske – čim mlajše, tem bolje, Jovanka pa je že prišla v zrela leta. Broz je bil tudi nečimern in si ni hotel priznati, da je že v osemdesetih. V kuri »pomlajevanja« je najel dve mladi maserki, sestre Grbić, ki sta postale stalnica dvora. Imeli sta dnevni stik z Brozom, kmalu dobili privilegiran status in kmalu sta imeli tudi »uho« predsednika države, se pravi vpliv. Jovanka je pobesnela, deloma zaradi ženske užaljenosti in ljubosumja, ker sta jo »nadmestili mlajši«, deloma zato, ker se je bala, da bo njen vpliv zbledel. Hotela se ju je znebiti, a Broz ni hotel niti poslušati. Prihajalo je do žolčnih prepиров in izbruhov. Ščasoma se je Broz tega naveličal, se preselil iz skupnega stanovanja in od leta 1977 se Jovanka nena doma ni več pojavljala v javnosti. V bistvu so jo odrezali od njene ga moža. »Jovankina stran« pravi, da sta bila glavna tvorca razkola predsedniškega para in ločitve Stane Dolanc in Nikola Ljubičić, kar je verjetno res. Ljubičić je bil obrambni minister in s tem »prvi vojak«, zvezna vojska pa je bila vedno in popolnoma »Titova«, vedno na njegovi strani v političnih turbulentah in je imela zaradi tega privilegiran, avtonomen položaj. Vanjo se razen Broza ni smel nihče pravice vtikati. Jovanka je prestopila to črto z nekaj

Sestri Grbić (v družbi z Nikolo Ljubičićem) sta bili vzrok za dokončni prelom med Brozom in Jovanko.

Jovanka polaga venec na grob, kar je bil njen zadnji javni nastop v življenju.

nerodnimi poskusi vmešavanja v vojaška kadrovanja in postala s tem Ljubičićev smrtni sovražnik. Dolanc pa je bil vzhajajoča zvezda v partiji in je kot Brozov sekretar zavohal ugodno priložnost, da postane siva eminenca. V Brozovih očeh je bila partija zaradi poskusov »liberalizacije« (Kavčič,

Tripalo, Nikezić) nekoliko kompromitirana, prav tako tudi varnostne službe zaradi Rankovića in Dolanc je videl priložnost, da bi kot Brozov sekretar lahko postal v eni osebi zveza med postaranim predsednikom in oblastno strukturo (z izjemo vojske seveda), nekakšen koordinator, arbir in po potrebi tudi pes čuvaj. Avtoritarna trdorokca Dolanc in Ljubičić sta se ujela, in ker ju je Jovanka in njena klika motila, sta jo pač uničila.

Ob Brozovi smrti maja 1980 je Jovanka že dobri dve leti živela ločeno (formalno sicer še vedno poročena) in odmaknjeno od oči javnosti. Tako je po pogrebu

Brozov sef v Narodni banki je poln dragocenosti, ukradenih kraljevi družini.

sploh ni bilo težko še naprej imeti v osami. Njen krog je bil že zdavnaj razgnan in s smrtjo Broza je izgubila še tisto malo zaščite. Dolanc in Ljubičić sta počakala, da je bila izvedena tranzicija oblasti, in potem Jovanko dotolkla. Po oporoki naj bi bila obdržala hišo v Užiški in osebno premoženje, ampak kaj je to osebno premoženje, je bilo precej nejasno. Broz (in tudi Jovanka) sta lahko dobila, kar sta si pozelela, vendar je to navadno naročil in plačal protokol oziroma kakšno ministrstvo ali proračunski uporabnik. To sta Ljubičić in Dolanc, ki sta oba kmalu postala člana kolektivnega predsedstva države, izkoristila, saj so bili tudi Jovankin nakit in celo obleke navadno plačani iz proračuna in torej v bistvu državna last. Jovanki so tako zasegli večino stvari v njeni rezidenci, vključno z dokumenti in drugimi papirji (menda zaradi državne varnosti) in jo tudi deložirali, saj so njeno rezidenco nacionalizirali za potrebe muzeja, ter jo naselili v precej bolj neudobno in dokaj zanemarjeno stanovanje. Odrekli so ji tudi pravico do družinske pokojnine po predsedniku in ji odmerili precej bolj skromno pokojnino vojaškega podpolkovnika. Brozov osebni sef v Narodni banki je ostal zaprt vse do letos, in kot se je izkazalo, je v njem precej dragocenosti, ki pa so skoraj izključno ukradene nekdanji kraljevi družini.

Jovanka je tako ostala v osami dve desetletji (celo brez dokumentov) in se je v javnosti pojavila le, ko je bolj ali manj zasebno položila venec na Brozov grob ob dnevu rojstva in dnevu smrti. Po letu 2000 je začela počasi zahtevati, naj ji priznajo pravico do dela nekdanjega Brozovega premoženja in pokojnine, vendar so sodni mlini mleli vse do njene smrti 20. oktobra 2013. Ob smrti je bila stara toliko kot njen mož, osemindeset let. Kot upokojena oficirka in nosilka spomenice je imela pravico do vojaškega pogreba, pokopali pa so jo poleg moža. **D**